

שיטת הרמב"ן בדין 'משפט' בגרות

איתא ביבמות (מה:): 'עבדיה דר' חייא בר אמי אטבלה לההיא עובדת כוכבים לשם אנתתא. אמר רב יוסף יכילנא לאכשורי בה ובברתה. בה כדרב אסי דאמר רב אסי מי לא טבלה לנדתה'. אחת מהקושיות הבולטות מהסוגיא היא שאף אם אנו יכולים לברר שכן נטבלה, יש גמרא מפורשת בדף מו: שכותבת שתהליך הגרות צריך להיות בפני בית דין, ד'משפט כתיב ביה' בגרות, ולא היה שם בית דין בטבילה, שהיא חלק מהתהליך הזה. קושיא זו נוגעת בשתי שאלות כלליות בעניני גרות: א' מעמד ב"ד בתהליך הגרות, וב' יחס כל חלק מהגרות לשאר חלקי הגרות. הרמב"ן הבין סוגיא זו בצורה מיוחדת – אף שלדעתו גם הרי"ף סובר כן – ומתוך הסבר דרכו יוצא ג"כ שיטה מיוחדת באופן שיתוף ב"ד בגיור.

כדי להבין את שיטת הרמב"ן כדאי להביא לפני כן את שיטת התוס' בסוגיא. בתירוצו לקושיא הנזכרת תוס' מציע שני חידושים: א' שדין 'משפט' נאמרה רק בנוגע להצורך לקבלת המצות. מאחר שנתקיים קבלת המצוות בפני ב"ד אין עוד צורך לשיתוף ב"ד בתהליך הגרות ובדיעבד נגמרת הגרות אף אם יש לנו רק ידיעה ברורה על עשיית המילה והטבילה ולא היה שם ב"ד. זה דעתו בתירוצו הראשון ובסוף דבריו. וב' שיכול להיות שתפקידו של בית דין בתהליך הגרות – לפחות בענין הטבילה – יהיה מושלם על ידי אנן סהדי עומדים שם בשעת שטבלה'. אנן סהדי זה משהו בית דין 'כאילו עומדים שם' בשעת הטבילה ויוצאים בזה דין 'משפט כתיב ביה'.

ונראה ששני חידושי תוס' אלו אינם שני תירוצים נפרדים אבל הולכים ביחד. הבנת דברי תוס' אלו היא ששורש מצות גרות הוא קבלת המצוות. בלי הקדם קבלת המצוות אין מילה וטבילה כלום, אבל באופן שיש כבר קבלת המצוות המילה וטבילה פועלים על גבה.¹ ואף אם

¹ יש מקור לסברא כזו בהסבר הגר"ד לדעת התוס' בקול דודי דופק' הערה 22.

נאמר שע"י המילה וטבילה נתקיימה מצות גרות, כיון שב"ד נשתתף בקבלת המצוות כבר נשלם היסוד של הגרות, והמילה וטבילה מתקיימים רק על היסוד הזה. בהבנה זו דין 'משפט' הוא דין שצריך ב"ד לראות שיסוד הגרות, קבלת המצוות, במקומו. בהנחת יסוד זה, הב"ד שם גם בשאר חלקי הגרות – כאילו הם 'עומדים שם' בשעת הטבילה. כיון שכן, אנו יכולים לסמוך על ה'אנן סהדי' שידוע לכל שטבילה'. בוודאי שלכתחילה בית דין צריך לראות כל חלק מהגרות, אבל כיון שהיסוד כבר נעשה כמצותו, בדיעבד הגרות כשרה אף אם בית דין לא ראה המילה והטבילה.²

ונראה שדעת הרמב"ן מתנגדת לשני חידושים אלו:

א. בבאורו את דברי הרי"ף הרמב"ן (בחידושו מה: ד"ה מי לא) מסביר שכיון שיש הודעת וקבלת המצוות בפני ב"ד אז 'אם הלך ומל וטבל שלא בפני ב"ד הרי זה כשר'. ואין צורך כאן לאנן סהדי, וכנראה פעולות אלו נעשים בלי שיתוף ב"ד כלל. כבר בשלב זה של פירושו, דעת הרמב"ן היא שדין 'משפט' חל רק על קבלת המצוות שזו צריכה להיות בפני ב"ד, ואין צורך להעמדת בית דין על ידי אנן סהדי. מעשי המצוה של הגרות נעשים בלי שיתוף ב"ד כלל.

ב. התוס' במסקנתו סובר שצורך ב"ד נגמרת עם השלמת קבלת המצוות ולתמוך בדעה זו הוא צריך לפחת בתוקף דברי הגמרא ש'אין מטבילין גר בלילה'. אבל לפי דעת הרמב"ן ברור שכל תהליך הגרות מדינא צריך ב"ד, אפילו המילה והטבילה. הרמב"ן כותב שאף שבלי ב"ד, 'זה כשר', הרי 'לא מנסכינן ליה לדידיה בת

² והעירני חברי ישעיה פירסט שאי אפשר להכריח שלתוספות קבלת מצוות היא יסוד גרות. אפשר שקבלת מצוות היא דין עצמאית בגרות והיא יכולה להיות גם אחרי מעשי המצוה (דהיינו המילה והטבילה). וא"כ נמצא שהקבלת מצוות אינה משמשת כיסוד מונח למעשי המצוה. ואפשר לומר שזו עצמה היא סברת התוס' סנהדרין סח: ד"ה קטן בסופו. ואף שאפשר להסביר בזה תמיהת התוס' בדף מז: ד"ה יש, נראה ברור מדברי הערו"ג שם והקצ"ל אורה כאן ודברי הדג"מ לרסח: ג דכולם תפסו כסברא פשוטה דצריך להקדים קבלת המצוות למעשי המצוה. ואף בלי זה דברי תוס' הרא"ש על המקום (והובא לקמן) ודאי נתבארים על הדרך שכתבנו. וראה עוד בדברי הדברות משה סימן לה ענף ג', שהולך ג"כ בעקבות הנחה זו.

ישראל עד דטבל בפני ג', ר"ל שאין אנו רואים את הגרות שמילתה וטבילה שלא בפני ב"ד כגרות מושלם. ונראה שהחסרון בגרות כזו הוא חסרון בדין 'משפט' כתיב ביה'. כלומר, שדין 'משפט' לא נשלם כשקבלת מצוות בלבד היתה בפני ב"ד.

וכבר העיר על זה הגר"א בבאורו לסי' רסח אות יז, שהדעה השנייה שהביא המחבר ברסג: ג אינו מתייחסת להרמב"ם (ואף לא להרי"ף) כמה שכתב המחבר אבל באמת היא דעת הרמב"ן. ובניגוד לתוס', הרמב"ן סובר שצריך כל דיני 'משפט' – גם ג' וגם צורך יום – הוא אצל כל מעשי המצוה. דין 'משפט' אינו נשלם בקיומו בתחום קבלת המצוות.

בכל אופן עולה מתוך התנגדות הרמב"ן לשני חידושים אלו, שלרמב"ן עצמו יש שני שלבים – והם כמעט שתי דרכים שונות – בתהליך הגרות. ואף שהרמב"ן בעצמו מזהה לזה בשם 'לכתחלה' ו'בדיעבד', באמת אינם שתי דרכים עם תוצאה אחת כסתם 'לכתחלה' ו'בדיעבד' אלא הם שתי דרכים בשתי תוצאות שונות. בראשונה, כשיש רק קבלת מצוות בב"ד, יש תוצאה שחל הגרות על עצמו אבל לא מנסבינן ליה לדידיה בת ישראל עד דטבל בפני ג'. ובשנייה, כשהשתתפו ב"ד בכל פעולות הגרות יש לגר כל דיני ישראל.

אבל שתי דרכים האלו מתנגדות זו לזו ביסודן: מונח הדרך הראשונה הוא שצורך ב"ד הוא רק לקבלת המצוות ואין אנו צריכים בית דין בשאר פעולות הגרות. במילים אחרות, יש לנו היכולת להפריד הקבלה מתהליך המעשי של גרות. ולעומת זאת, הדרך השניה היא באה בדיוק מפני הצורך לב"ד והצורך ל'משפט' שחל על כל פעולות הגרות. וצ"ע איך להשתלב שניהם ביחד.

ונ"ל שדעת הרמב"ן הוא שהטעם לשיתוף ב"ד בגרות הוא מפני חלק קבלת המצוות שבה. שיתוף הב"ד במעשי המצוה עצמם משמש כקיום ואישור על קבלת המצוות מצד כלל ישראל. כי מעשי המצוה של גרות נצרכים כדי לברר את קבלת המצוות, או, בלשון אחר, הדעת של הגר להתגייר. הגר בעמצו יכול לקיים את מעשי המצוה – כיון שקבלתו של המצוות מקובלת בב"ד, שאר מעשי המצוה של גרות שהוא עושה מוגדרים כמעשי מצוה. אבל להיות מקובלים מצד הכלל – וכדי שיהיה הגר מקובל מצד הכלל – צריך להיות בירור קבלת

המצוות, והיא עשיית מעשי המצוה, לפני ב"ד דוקא.³ כי דבר ה'משפט' הוא לקיים את קיום הגרות – קבלת המצוות – בשני חלקיה. אחד, קבלת המצוות בעצמו [ובשלב זה, גם יש חיוב לקיים שאר מעשי המצוה כחלק נפרד מתהליך הגרות]. ושני, אישור והשלמת קבלת המצוות ע"י מעשי מצוה הנעשים בצורה של הכנסה לכלל ישראל. ובחלק זה, כשמעשי המצוה פועלים גם כקיום וביטור הגרות מצד כלל ישראל, חל עליהם כל דיני 'משפט' שצריך ג' ויום כמה שהביא השו"ע בדעה השנייה.

בדף מו: דן הגמרא בשאלה מה היא מצות גרות – האם היא רק מילה, או רק טבילה, או שניהם. ובעקבות הפסק שם שכשבא גר שמל ולא טבל לטבול בלילה אומרים לו 'שהי כאן ונטבלינך למחר', מסיימת הגמ' ש'ש"מ אינו גר עד שימול ויטבול'. ונשאלת השאלה: איזו ראייה מביאה הגמ' מפסק זו, הלא אפשר הוא שפסק זה 'לכתחילה ולמצוה', אבל טבילה אינה מעכבת לדינא. ותירץ שם הרשב"א (ד"ה ש"מ אינו גר): 'דאי גר הוא בדיעבד א"כ למה לא הטבילו בלילה דהוה ליה כגמר דין דאפילו בלילה', ר"ל שהטבילה אינה מעיקר התהליך של גרות – הטבילה (והמילה) הם המעשים שקובעים ומחזקים את הקבלת המצוות שהם הולכים בעקבה. קבלת המצוות היא עיקר הגרות, וכיון שזה נקבע, יש יסוד שעליו מעשי המצוה פועלים. וזה כעין תחלת וגמר הדין, שתחלת דין הוא עיקר הדיון וגמר הדין הוא הבאת הדין שעליו כבר דנו למעשה ולפסק.⁴

אבל הרמב"ן (ד"ה וש"מ אינו גר) מתרץ שאם הטבילה אינה צורך גמור של המצוה אז 'מטבילין אותו בלילה, כשם שמטבילין אותן אפילו בשבת, דלאו דין הוא'. וכבר שאל הרב יפהן בפירושו לריטב"א אות 191 למה הרמב"ן משמש במושג של 'דין' במקום שהרשב"א

³ דברים אלו מוסיפים על דברי הקוב"ש לכתובות אות יג דב"ד עושים אתחלות הגרות, אבל יוצא מהרמב"ן שחלות זו אינו חלות נפרדת שבין דין 'עושים' אבל היא בנויה באופן קיום מעשי המצוה כשלעצמם.

⁴ ואף למסקנא סובר הרשב"א שהטבילה הוי כגמר דין, רק שסוברת הגמ' שטוב יותר הוא לטבול ביום. וצ"ע הטעם לזה. אבל תוצאת סברא זו הוא שיטת הרא"ש המובא בסמוך. ועל יסוד סברא זו מבין הש"ך רסח ס"ק ט' את סברת הדעה הראשונה בשו"ע רסח:ג.

(והריטב"א) משמשים במושג של 'גמר דין' להגדיר דבר שאינו חלק מהגרות עצמה. אבל נראה שהרמב"ן סובר שגם המילה והטבילה הם חלק מה'דין' של הגרות – אם יש למילה וטבילה איזה קשר ל'משפט', אז הם אינם יכולים להיות נפרדים מה'דין' עצמה, כי הם חלק ממנה. ואם אינם חלק מעצם הדין, אז הרמב"ן סובר שלא רק שאינם מוגדרים כ'גמר דין', אלא שאינם 'דין' בכלל. ולפי דרכינו, אלו דברי הרמב"ן בעקבות שיטתו שמעשי המצוה אינם רק מעשי המצוה נפרדים אלא נכללים הם בתוך קיום הגרות עצמה, שנעשה בהשתתפות ב"ד.⁵

וכשקוראים את דברי תוס' הרא"ש (מה: ד"ה מי) נמצא שהוא בעצמו השתלב את סברת התוס' שם (שהבאנו לעיל) עם לשונות והגדרות הרשב"א שהבאנו. כי, אחרי שהביא גם את ה'אנן סהדי' שראינו בו את המונח שקבלת המצוות בב"ד משתמש כיסוד להמשך תהליך הגרות, וגם שאלת התוס' על 'אנן סהדי' זה שהרי עדיין צריכים 'יום', תירץ הרא"ש (בתירוץ השני בענין הזמן) ש'טבילת גר' הוא כגמר דין דקבלת המצוה היינו **תחלת** דין'. וכונת תוס' הרא"ש היא שצריכים, בראשונה, קבלת המצוות, ובעקבות בירור זה הנעשה מצד ב"ד יכול הגר להמשיך ולהשלים את מעשי המצוה של הגרות על הנחת הבירור בב"ד. חלק בב"ד בתחלת דין' זה הוא כחלק בב"ד בכל 'תחלת דין' – והיא, שהם מניחים את היסוד ומבררים את מה שעליו נשען ה'גמר דין'. רק שבתהליך הגרות ה'גמר דין' הוא מעשי המצוה של הגרות שאף שאלו נעשים על סמך ב"ד, הם נעשים ע"י הגר עצמו בלי השתתפות הב"ד במעשים עצמם.

והיא לעומת דרך זו שסובר הרמב"ן שכדי לגייר בצורה שלמה, שהיא הגרות שמצד הכלל⁶ – צריכים השתתפות בב"ד בכל הענין. שאין

⁵ והעיר הדג"מ (לסעיף ג') שאף לפי שיטת תוס' וסייעתו יש אופן שצריכים בב"ד עם כל דיניו אף לטבילה ומילת הגר. וזאת – כשמגיירים את הקטן. אבל לפי דבריו הצורך לב"ד הוא מפני שאין שם קבלת מצוות וצריך דין 'משפט' לחול על פרט אחרת בגרות. אבל לפי דרכינו אפשר לומר שדווקא בצורה כזו אף תוס' מודה לדרך שדומה לזו של הרמב"ן. וזאת, שע"י בב"ד יש יכולת קבלת מצוות גם בתוך מעשי המצוה דטבילה ומילה וכשאינן כאן אפשרות של קבלת מצוות אחרת כמו בקטן משתמשים בדרך זו לגיירו. וע"י בסוף דברי התוס' סנהדרין סח: ד"ה קטן.

⁶ גרות לעצמו היא תוצאת השלב הראשון הנזכר למעלה. והוא הנעשה במקום שקר קבלת מצוות היה בב"ד. וע"י בדברי הגר"ט סי' כח שמתוך דבריו יש להגדיר גר

חילוק בין 'תחלת' ו'גמר' דין, ולהפך – הצורך לבית דין בשעת קבלת המצוות אינו דבר נפרד מהשתתפותו במעשי המצוה, שכל מעשי המצוה, כולל קבלת המצוות, הם האמצעים לקבלת הגר לתוך הכלל. לא רק שאנו מבררים דעתו, אבל גם כן נשתתפים אנו עמו בכניסתו לכלל ישראל.

ומבנה כזה, שבית דין פועל בדין כדיינים לברר את הדבר וגם משתתפים בקיומו של דבר מצד כלל ישראל על ידי אותו הברור, נמצא גם בתחום אחרת בהלכה. בפירושו ל"ב"ב קיג: (ד"ה רצו עושין) מביא הרמב"ן את דברי הגמרא בר"ה (כה:): לגבי קידוש החודש דהשמעת 'מקודש מקודש' אינו כגמר דין שיכול להיעשות בלילה, אלא חל עליו כל דיני 'משפט' וצריכים לעשותו ביום. והדין כן אף שנראה מדברי הרמב"ן לכאורה שאמירת 'מקודש מקודש' היא ממש כגמר הדין⁷. ואעפ"כ, אומר הרמב"ן, לפי הגמ' שם בר"ה במסקנתו והגמ' בסנהדרין (יא:), הפעולה דקידוש החודש ג"כ חלק מהדין עצמה וחל עליו כל דיני 'משפט'. ואף שאפשר לומר שזו היא גזה"כ ויש שני דינים חלוקים של 'משפט' בקידוש החודש – אחד של חקירת וקבלת עדים כבכל דין, ודין ואחרת של משפט במעשה הקידוש עצמו מטעם 'כי חק לישראל הוא' – יותר נראה לומר ששניהם נובעים מיסוד אחד. ויסוד זה הוא שכל הדין של קידוש החודש הוא שהב"ד יקדשו את החודש בעד כלל ישראל. והם דברי הרמב"ן שם 'דשויא קרא [כל ענין קידוש החודש] כדיני נפשות אפילו לגמר דין'. אין דין 'משפט' של קידוש החודש דין נפרד מהעדות וקבלת העדים, וכ'גמר דין' – כסוף ומקושר למה שעשה ב"ד בקבלת העדים. אלא, כיון שהגדיר הכתוב (ע"י הפסוק ד'חק לישראל הוא') גם ה'מקודש מקודש' בגדר 'משפט' הוי חלק עקרוני מהדין עצמו וצריך להיות ביום. וזאת כעין מה שראינו

כזה כישראל בלי קדושת ישראל. אבל ע"י דברי הט"ז ברסח ס"ק י' שכנראה רואה שלבים האלו בצורה אחרת.

⁷ כמו כן הערה הריטב"א לר"ה כה: (ד"ה ומנהדין) על שאלת הגמרא שם שלפום ריהטא יש להתיר אמירת 'מקודש מקודש' בלילה דהוי 'כגמר דין'. ומבאר הריטב"א נראה שאמירת 'מקודש מקודש' היא רק תוצאת משא ומתן ב"ד בחקירת העדים ובראיית הלבנה. וכיון שכן 'הוי ליה אמירה ד'מקודש מקודש' גמר דין בלחוד והוה ס"ד דנקדישה בלילה', כיון שנשאו ונתנו ביום.

בדיני גרות. מצות קידוש החודש היא מצוה שנעשה בעד ובהשתתפות כל כלל ישראל, ובאמירת 'מקודש מקודש' קובע ב"ד את ראש החודש מצד כל כלל ישראל.⁸ אין אנו יכולים להפרידו משאר חלקי המצוה ולהגדירו כ'גמר דין' כי הוא – יחד עם קבלת העדות – מבטא את עצם המצוה, והיא קידוש החודש מצד כלל ישראל. ולפי זה חל עליו גם כן כל דיני משפט.

נמצא, שלדעת הרמב"ן, השתתפות של בית דין גם בגרות וגם בקידוש החודש היא לקיימו ולקבלו בעד כלל ישראל.

⁸ וראה דברי האגרות הגר"ד לפ"ה מהל' קדוש החודש ה"א באות ו' שם.